

סוגיה יט: תפילות היום (2): מלכויות, זכרונות ושופרות (ב) - אמירת הפסוקים

* *

רקע

חכמים תקנו לומר בברכות מלכויות, זכרונות ושופרות פסוקים המתאימים לברכות. סוגייתנו עוסקת בבחירת הפסוקים המתאימים ובקביעת מינימום הפסוקים ההכרחי.

מקורות

א. גמ' לב.-לב: "מתני' אין פוחתין מעשרה מלכויות... ר' יהודה אומר אינה מלכות"
ב. גמ' לה. "דתניא ברכות של ר"ה... כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר שוב אינו צריך"
ג. רש"י לה. ד"ה כיון שאמר ובתורתך כתוב, אין צריך, אלא משום דאושי

תוס' לה. ד"ה אלימא

רי"ף ח: ט. "איבעיא לן... וקיימא לן כרבי יוסי" [סמוך ל"מתני'"]

בעל המאור ח:

ר"ן ח: ד"ה כיון

רא"ש סי' יד, "ומ"ש ר"ה ויה"כ [לט: עמורה שניה שורה שניה מלמטה]... שבע ברכות ובהני תשע"

ר"ן מד"ה מתני' ועד ד"ה וכתב

רמב"ם הל' שופר פ"ג ה"ח

ד. ר"ן ח: ט. באלפס ד"ה מתני', גמ', פקדונות, גרסי', ומיהו, מתחיל, ותיקין, וכתב

רא"ש סי' ג

רמב"ם הל' שופר פ"ג ה"ט

ה. שו"ע סי' תקצא ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ו [שער הציון אות ו], י-יא]

הסבר הסוגיה

אין פוחתין מעשרה מלכויות מעשרה זכרונות ושופרות... אין מזכירין מלכויות
זכרונות ושופרות של פורענות. [משנה לב.]

המשנה קובעת את מספר הפסוקים של מלכויות, זכרונות ושופרות שצריכים לומר, ומהם הפסוקים הראויים להכלל בברכות אלו. משמע ממשנה זו, שנוסח הברכות שמקובל כיום בכל תפוצות ישראל אינו מחייב, וכל אחד יכול לחבר נוסח העומד בכללים שקבעו חכמים. חכמים קבעו שלושה כללים לפסוקים של מלכויות, זכרונות ושופרות: א. כמות הפסוקים. ב. טיב המלכות, זכרון ושופר המוזכר בפסוק. ג. פסוקים שאינם ראויים.

המשנה מביאה מחלוקת תנאים לגבי כמות הפסוקים, חכמים אומרים שאין פוחתים מעשרה פסוקים לכל ברכה, ורבי יוחנן בן נורי אומר שמספיק לומר שלושה פסוקים לכל ברכה. הגמ' פוסקת כרבי יוחנן בן נורי, אבל מלשונו משמע שהוא חולק רק בדיעבד, ולכתחילה ראוי לומר עשרה פסוקים לכל ברכה.

בסוף המסכת [לה.]. מובאים דבריו של רב חננאל בשם רב האומר: "כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר שוב אינו צריך", מספיק לרמוז על פסוק אחד מהתורה, ויוצאים ידי חובה אף כשאין מזכירים אותו בפרוש. מקשים הראשונים, כיצד רב חננאל מתיר לרמוז על פסוק אחד בלבד, והרי לרבנן צריכים לומר עשרה פסוקים, ולרבי יוחנן בן נורי חייבים לומר לפחות שלושה? נחלקו הראשונים בהסבר דבריו של רב חננאל:

רש"י [ד"ה כיון שאמר ובתורתך כתוב] מפרש שרב חננאל אומר את דבריו על פסוקי המוספים ולא על הפסוקים של מלכויות, זכרונות ושופרות. במלכויות, זכרונות ושופרות חכמים תיקנו להזכיר פסוקים, ולכן יוצאים ידי חובה רק כשאומרים בפועל את הפסוקים. במוסף תיקנו חכמים להתפלל תפילה כנגד קרבן מוסף, ולכן מספיק לרמוז על פסוקי המוסף [בעל המאור (ח:) סובר כרש"י].

הסברו של רש"י אינו מבאר היטב את הגמ', ולכן רבינו תם [בתוס' ד"ה אילימא] חולק על רש"י ומבאר להיפך, שדבריו של רב חננאל מתייחסים רק למלכויות, זכרונות ושופרות, ולא לפסוקי המוספים. רבינו תם סובר שתפילת מוסף מהוה קיום של "ונשלמה פרים שפתינו", ולכן חייבים לומר את הפסוקים עצמם כתחליף להקרבת הקרבן. במלכויות, זכרונות ושופרות אין חיוב לומר את הפסוקים עצמם, ומספיק לרמוז עליהם. לגבי הקושיה שרב חננאל סותר את דברי התנאים, מבאר רבינו תם, שכולם מודים שאין חיוב לומר את הפסוקים, והאומר: "ובתורתך כתוב לאמר" יצא ידי חובתו, התנאים נחלקו כשהתחיל לומר פסוקים, האם חייב לומר לפחות שלושה פסוקים או חייב לומר עשרה פסוקים.

רוב הראשונים [ר"ן ח: ד"ה כיון, רא"ש סי' ג, ועוד ראשונים] חולקים גם על רש"י וגם על רבינו תם, והם מבארים שדברי רב חננאל מתייחסים גם לפסוקים של מלכויות, זכרונות ושופרות וגם לפסוקי המוספים. לגבי הקושיה שרב חננאל סותר את דברי התנאים מבאר הר"ן [שם] שרב חננאל סובר כרבי יוחנן בן נורי שמספיק לומר שלושה פסוקים, והוא מפרש שאין צריך לומר את הפסוקים עצמם, ומספיק לרמוז עליהם באמירת: "כי המלכות שלך היא ולעולמי עד תמלוך בכבוד ככתוב בתורתך, וכן כתוב בדברי קדשך, וכן כתוב על ידי עבדיך הנביאים".

הרמב"ם [הל' שופר פ"ג ה"ח] פוסק: "וצריך לומר בכל ברכה מהן עשרה פסוקים מעין הברכה... ואם אמר פסוק אחד מן התורה ואחד מן הכתובים ואחד מן הנביאים יצא, ואפילו אמר ובתורתך ה' א-להינו כתוב לאמר ואמר פסוק של תורה והפסיק שוב אינו צריך כלום". הרמב"ם פוסק כרבי יוחנן בן נורי שצריך לומר שלושה פסוקים, וכרב חננאל שניתן להסתפק בפסוק אחד של תורה, ואינו מבאר כיצד שני הפסוקים מסתדרים יחד [הרמב"ם חולק על כל הראשונים ומפרש, שלדעת רב חננאל לא מספיק לומר: "ובתורתך כתוב לאמר", אלא צריך לומר פסוק אחד של תורה].

המגיד משנה [שם] מבאר שלדעת הרמב"ם רב חננאל מפרש את דברי רבי יוחנן בן נורי, ודבריו אינם מתייחסים לפסוקים אלא לברכות. "אם אמר ג' ג' מכולם יצא" פירוש, אם אמר שלש ברכות ובכולן יחד אמר שלושה פסוקים, כך שבכל אחת מהברכות אמר פסוק אחד בלבד, יצא!¹

רבי יהודה ורבי יוסי נחלקו בהגדרת הפסוקים הראויים לברכות מלכויות, זכרונות ושופרות. ניתן לפרש שכל המחלוקות נובעות מעקרון אחד. לדעת רבי יהודה פסוק יכול להכלל בברכות רק כשהמילים "מלכויות", "זכרונות" ו"שופרות" מוזכרות בו בפירוש, ורק כשהפסוק מבטא את משמעות המושג. לדעת רבי יוסי ניתן לכלול כל פסוק שהמילים "מלכויות", "זכרונות" ו"שופרות" מוזכרות בו בפירוש או שהפסוק מבטא את משמעות המושג. נעייין במחלוקות אחת לאחת:

א. פקדונות. לדעת רבי יוסי ניתן להזכיר פסוק של פקדונות, כיוון שהמשמעות של "פקדון" זהה לזכרון, לדעת רבי יהודה לא ניתן להזכיר פסוק של פקדונות, כיוון שאינו מזכיר "זכרון".

ב. הפסוקים "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד", "וידעת היום והשבת אל לבבך כי ה' הוא הא-להים אין עוד" ו"אתה הראת לדעת כי ה' הוא הא-להים אין עוד מלבדו", מהוים פסוקי מלכות לדעת רבי יוסי, כיוון שהם מבטאים את הרעיון של מלכות ה' בעולם [בכולם מודגש שה' שולט בעולם לבדו], לדעת רבי יהודה אינם מהוים פסוקי מלכות, כיוון שהמונח "מלכות" אינו מוזכר בהם.

ג. בסוף פרק כד בתהילים מובאים שני פסוקי מלכות: הפסוק הראשון: "שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבוא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד ה' עזו וגבור ה' גבור מלחמה". הפסוק השני: "שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה". רבי יוסי סובר שהמונח "מלכות" מובא בפסוק הראשון פעמים, ובפסוק השני שלוש פעמים, ולכן הפסוק הראשון עולה לחשבון שני פסוקים, והפסוק השלישי עולה לחשבון שלושה פסוקים. רבי יהודה סובר שהשאלה "מי זה מלך הכבוד" אינה מתארת את מלכות ה', ולכן אינה נכללת במנין הפסוקים.

ד. "זמרו אלהים זמרו זמרו למלכנו זמרו כי מלך כל הארץ אלהים" [תהילים מזן]. המונח "מלך" מובא פעמים בפסוק, ולכן רבי יוסי מונה את הפסוק כשניים. רבי יהודה מונה את הפסוק כאחד כיוון שאין בפסוק שני ביטויים למלכות ה' בעולם, אלא ביטוי אחד עם נימוקו².

¹ הסברו דחוק מאוד, שהרי רבי יוחנן בן נורי אומר: "אם אמר ג' ג' מכולן יצא", זאת אומרת שבכל ברכה אומרים שלושה פסוקים. כמו כן, ההסבר דחוק ברמב"ם עצמו, שהרי הרמב"ם מביא את דברי רבי יוחנן בן נורי שאם אמר פסוק אחד מן התורה ואחד מן הכתובים ואחד מן הנביאים יצא, ולדברי המגיד משנה, אין מקור לפסק זה.

² רבי יוסי מודה בפסוק "מלך אלהים על גוים אלהים ישב על כסא קדשו" שהוא אחד, כיוון שהמונח "מלך" מובא פעם אחת, ובפסוק יש הקבלה, לכן יש רק ביטוי אחד למלכות ה' בעולם.

ה. המונח "תרועה" משמש לשופרות לדעת רבי יוסי כיוון שהוא מבטא תקיעת שופר, ואינו משמש לשופרות לפי רבי יהודה כיוון שהמונח "שופר" אינו מוזכר. הרמב"ם [הל' שופר פ"ג ה"ט] אינו מקבל הסבר זה, שהרי הוא פוסק כרבי יהודה שפקדונות אינם זכרונות, ופוסק כרבי יוסי ש"שמע ישראל" ושני הפסוקים הדומים לו מהוים מלכות. את שאר מחלוקת רבי יוסי ורבי יהודה, הרמב"ם משמיט, וצריך עיון מדוע.

בנוסף התפילה שבידינו מסיימים את ברכת השופרות בפסוק "וביום שמחתכם... ותקעתם בחצצרות". הרמב"ן [מובא בר"ן ט. ד"ה ומיהו] קרא תגר על נוסח זה, כיוון שפסוק זה עוסק בתקיעה בחצצרות ולא בתקיעה בשופר. הרא"ש [סי' ג] מצדיק את מנהגנו, שכיוון שהלכה כרבי יוסי שיוצא ידי חובה בפסוק שכתוב בו תרועה, אף שלא כתוב בו שופר, כך יוצא בפסוק שכתובה בו תקיעה על אף שמוזכרת בו חצוצרה.

המשנה אומרת שאין אומרים מלכויות, זכרונות ושופרות של פורענות, והגמ' מוסיפה שאין אומרים זכרונות של יחיד. אמירת הברכות מיועדת להעלות זכרונם של ישראל לאביהם שבשמים, ולכן אומרים רק פסוקים המשתלבים במטרה זו.

סיכום

נחלקו הראשונים במספר הפסוקים שחייבים לומר במלכויות, זכרונות ושופרות: רש"י: הלכה כרבי יוחנן בן נורי שלכתחילה אומר עשרה פסוקים, ובדיעבד שלושה. רב חננאל עוסק בפסוקי מוסף ולא בפסוקים של מלכויות, זכרונות ושופרות. ר"ת: ניתן לצאת ידי חובה באמירת "ובתורתך כתוב לאמור", אבל אם מתחיל לומר פסוקים, חייב לומר לפחות שלושה פסוקים בכל ברכה. ר"ן: הלכה כרבי יוחנן בן נורי שחייבים לומר שלושה פסוקים, והלכה כרב חננאל שאין צריך לומר את הפסוק בפרוש, ומספיק שרומו עליו שאומר "ככתוב בתורתך, ככתוב בדברי קדשך, ככתוב על ידי נביאיך הקדושים". רמב"ם: פסקו אינו ברור, שהוא מצטט להלכה גם את רבי יוחנן בן נורי, שצריך שלושה פסוקים, וגם את רב חננאל שמספיק לומר פסוק אחד מהתורה.

הלכה

השו"ע [סי' תקצא סע' ד] פוסק שאומרים עשרה פסוקים של מלכויות, עשרה לזכרונות ועשרה לשופרות. הרמ"א פוסק שיצא ידי חובתו אף כשלא אמר את הפסוק בפירוש, אלא אמר "ובתורתך כתוב לאמר".

השו"ע [סע' ב] פוסק שאין אומרים את פסוקי המוסף, והרמ"א פוסק שאומרים. השו"ע [סע' ו] מביא שהרמב"ן קרא תגר על אמירת הפסוק "וביום שמחתכם", כיוון שהוא אינו עוסק בשופר אלא בחצוצרה, הוא מביא שהראש והר"ן כתבו לקיים המנהג לאומרים.